

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУЛЮВАННЯ ГІПОТЕЗ В ІНТЕРКУЛЬТУРНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Е.С.Ковтуненко

кандидат соціологічних наук,

викладач кафедри методології та методів соціологічних досліджень

Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка

У даній статті акцентується увага на тому, що за допомогою інтеркультурного порівняння можна тільки починати формулювати гіпотези для певного суспільства, що не претендують на загальну сферу дії, оскільки більшого інтеркультурним порівнянням не досягти.

Ключові слова: інтеркультурне порівняння, гіпотеза соціологічного дослідження, операціональні визначення понять.

Логічний прийом порівняння давно вже використовується людством при пізнанні явищ оточуючого світу. За логічною структурою порівняння являє собою досить просту операцію, що складається з зіставлення об'єктів між собою. Результатом порівняння є ототожнення чи відрізнення предметів в цілому чи по окремим властивостям. Як прийом порівняння можна віднести, по-перше, до числа оригінальних логічних прийомів – це означає, що порівняння по логічній структурі самостійно та не засноване на інших операціях. Можна сказати, що порівняння є в своєму роді досить простим елементом людської думки. Однак, недивлячись на простоту своєї логічної структури, а може й дякуючи їй, цей прийом вважається універсальною властивістю людського мислення. Дані етнографії та антропології свідчать, що порівняння використовувалося ще на світанку людського мислення. Як складову частину його можна зустріти в будь-якій логічній операції та пізнавальній процедурі.

Всі соціологічні дослідження передбачають порівняння конкретних випадків чи змінних, які є схожими в одному відношенні та несхожими в іншому. Термін “порівняльний метод” означає особливий інтерес дослідників до інституціональних та макросоціальних чинників, які аналізуються при порівнянні різних суспільств чи розповсюдженні якихось специфічних феноменів в різних суспільствах [2, 547]. Основне методологічне питання заключається при цьому в наступному: чи є одиниці порівняння (суспільства в цілому, групи, релігії, інститути та інше) та показники, що вибрані для порівняння розходжень та подібностей, дійсно порівнюваними, та чи є правомірним використання цих одиниць та показників поза їх культурного контексту. Порівняльний метод не є ані особливою методологією, ані окремою теорією: скоріш це є деякий загальний підхід.

Порівняльне вивчення культур складає невід'ємну частину соціологічного дослідження, оскільки воно намагається виробити деякі загальнозначимі положення. Хоча деякі соціологи й займають по цьому питанню позицію абсолютного релятивізму, більшість стверджує, що обгрунтоване знання інших культур, недивлячись на пов'язані з цим складні методологічні проблеми, в принципі є можливим. Два питання можуть слугувати ілюстрацією проблеми порівняльного розуміння культур:

1) як ми можемо знати, що поняття “х” нашої культури (наприклад “честь”, “безумство”, “релігія”) сприймаються саме як “х” у будь-якій іншій культурі;

2) як ми можемо знати, що соціологічне пояснення “х” в рамках нашої культури буде вірним й по відношенню до іншої культури [1, 37].

З такого рода проблемами визначення та пояснення й стикаються завжди кросс-культурні порівняння.

Послідовники таких філософів, як Л.Вітгенштейн та П.Уілч, стверджують, що найкращим засобом уникнути неправильно визначення є розуміння “х” з точки зору визначення ситуації досліджуваними діями, оскільки в цьому випадку ми не розглядаємо їх поведінку на основі наших власних категорій. Однак подібна процедура може критикуватися на тій основі, що

1) вона передбачає таку “контекстуальну поблажливість”, при якій ніякий тип поведінки чи вірувань в рамках іншої культури не може вважатися ірраціональним, якщо він розглядається в межах власного культурного контексту;

2) соціологи та антропологи часто є в'язнями власної культури, які виключають можливість достеменного розуміння

суб'єктивного досвіду діячів в межах інших культур.

Одного доброго наміру не використовувати при дослідженні інших культур сторонніх для них категорій недостатньо для того, щоб виключити момент необ'єктивності в дослідженні.

Коли в соціальній науці говорять про інтеркультурне порівняння, то мають на думці правила порівняння між глобальними суспільствами, які відрізняються через їх культури. Під культурою розуміють сукупність моделей поведінки людей, які належать до певного суспільства, причому поведінка належить до абстрактної сфери, яка, з однієї сторони, залишає ясною відмінність від інших суспільств та, з іншої сторони, не так глибоко лежить, щоб не виявити пропорційності, розмірності всередині порівнювальних суспільств.

Протилежно до цього ставиться сучасна економічна теорія в своєму принципі права, що є дійсним для будь-якої економічної поведінки людей. Отже, ця теорія абстрагується від соціокультурних відмінностей між окремими суспільствами. На іншому боці соціальної науки стоїть народознавство, рівень абстракції якого як правило є відносно низьким.

Оскільки висота використовуваних абстракцій визначається дослідником, він будує такі дефініції інтеркультурного порівняння, як можна сказати, операціональні визначення культурних понять; тут постає справжня проблема: визначити, що повинно розумітися під суспільством.

Зокрема так визначені культури (виразно, категорично чи мовчазно) це власне предмет сучасної культурної антропології, проти якого соціологія принципово має на меті визначити загальні закономірності суспільного життя людей. Так соціологія, наприклад, хоче дати загальні свідчення про бюрократичні організації, і це значить, що вона не зможе задовільнитися якими-небудь описаними констатаціями тільки, скажімо, про німецьку бюрократію. Хоча більшість представників обох дисциплін повною мірою усвідомлюють, що вони цю ціль до цього часу тільки деталізували, розчленували та взагалі ще ніколи не досягали.

Предмет емпіричних досліджень в соціології та соціальній психології є правила поведінки людей, які належать до одного суспільства. Ці правила поведінки людей контролюються гіпотезами, які постулюють загальні людські закономірності. Це виявляється, наприклад, особливо чітко в сучасних дослідженнях в галузі "групової динаміки. Іншими словами: обидві дисципліни вміщують релевантні культурні відмінності як змінні в їх гіпотезах, які без посилання на конкретну культуру є абстрактно визначеними.

Оскільки практика соціальних досліджень просувається саме таким чином, що ми можемо

говорити про те, як інколи пошукові гіпотези, зформульовані для однієї культурної середи, не є справедливими для іншої. Досліджувані гіпотези є дійсними для сучасних індустріальних суспільств чи для інших якихось типів, де проводилися дослідження. Так проводив дослідження, наприклад, Вільям Ф.Огберн, який визначав для сучасних індустріальних суспільств загальні культурні відмінності по відношенню до технічного прогресу. Зате нові дослідження навяли здогади, що ця проблематика не так високоіндустріальна, як вона зазнає справжнього загострення для так званих країн третього світу. В цих випадках вводяться нові гіпотези, оскільки досліджені гіпотези в нових суспільствах не є дійсними. Наприклад, ознаки індустріального суспільства (відносно високий рівень індустріалізації) є умовою дії досліджуваної гіпотези. Якщо предметна сфера дослідження обмежена певним суспільством, в такому випадку результати цього дослідження можуть поширюватися сферу дії не більшу, ніж це було зазначено у гіпотезах та в констатованих закономірностях. Так, наприклад, неможливо на ґрунті одного дослідження говорити про високий рівень вертикальної мобільності в сучасних індустріальних країнах. Порівняння, наприклад, показало, що в такій країні як Франція передбачувана мобільність є не такою значною, як в сильно розвиненій капіталістичній країні США. Неможливо з таких обмежених досліджень зробити висновок, чи є встановлені закономірності дійсними поза досліджуваних суспільств та які чинники є відповідальними за те, що вони не дійсні. Як вважає відомий в Німеччині соціолог Петер Хайнтц, який працює над проблемами інтеркультурного порівняння, звичайні посилання на обмеження області дії дослідження через гіпотези відбувається на ґрунті сором'язливості дослідника і таке обмеження не є науково обґрунтованим.

Якось дивно в практиці крім того постає загроза, що внутрішньо суспільні диференціації, наприклад, різниця між прошарками, переоцінюються по відношенню до міжсуспільних. Більшість соціологів скоріш готові визнати велике значення внутрішньосуспільних субкультурних відмінностей, ніж інтеркультурних. На сумніви щодо цієї тенденції натякає Теодор Каплов в своїй роботі "Сучасне латиноамериканське місто" (Theodor Caplow „ The Modern Latin American City“). Автор пише, що, на відміну від вищого прошарку, нижчий прошарок латиноамериканських міст дуже сильно відрізняється у своєму відношенні від відповідних прошарків європейських та американських міст. Це

може значити, що досить єдина субкультура нижчих прошарків Європи та США не може бути пояснена без аналізу процесу зростання та зміцнення міст.

Наведемо ще один приклад. На якомусь Індонезійському острові, наприклад, є значний надлишок чоловіків. Якщо обмежуватися імманентним аналізом цього суспільства, то побачимо, що у відношенні до жінки виявляється відносно сильне підкреслення її еротичної ролі за рахунок її ролі як матері. Так можливо показати, як цей факт співпадає з сильною фрустрацією, яку в цьому суспільстві маленькі діти зазнають через матір; ця фрустрація, можливо, лежить в основі почуття відмови, а іноді й ненависті по відношенню до жінки. Ця відмова могла закріплювати жінку в її еротичній ролі за рахунок материнської. Щоб дати пояснення ряду фактів, приймають, що в цьому суспільстві всі разом утворюють цей синдром. Ітак теорія ґрунтується тут на гіпотетичних зв'язках між фактами, що сильно відрізняються. Якщо культурний чинник не ізолюється, тоді ми не можемо звідси пізнати, яка частина відхилення пояснюється нашими змінними та якій культурі це відповідає. З цього можна визначити, чи існує фактично кореляція між статтевою пропорцією з однієї сторони та відношенням між еротичною та материнською ролями жінки з іншої боку та якщо ні, то які додаткові умови повинні виконуватися, для того щоб це справджувалося в окремо взятому випадку і так далі [3, 48].

Соціальні науки вже довго не можуть визначити височину використовуваних абстрактних площин і в цей же час вони не знають, в якій площині трапляються відмінності між окремими суспільствами. Як довго вони не будуть цього знати, так довго не зможуть вирішити, наприклад, якими поняттями вони повинні оперувати в соціологічному аналізі. Утруднення саме в цій пастці.

Отже ми побачили, що, з одного боку, соціальні дослідження в області соціології у виборі предмету дослідження як правило обмежуються якими-небудь західними суспільствами і тому їх результат не може далі узагальнюватися. З іншого боку, вони схиляються до контролю, перевірки гіпотез, щоб максимальна область дії цих гіпотез збігалася, як мінімум, з межами досліджуваного суспільства. Ітак сфера дії такої гіпотетичної закономірності є мінімальною. За допомогою інтеркультурного порівняння можна тільки починати спробу встановити для окремого суспільства гіпотези, які не можуть претендувати на загальну сферу дії. Більшого за допомогою методу інтеркультурного порівняння не досягнути. Так відбувається для того, щоб перевірити соціологічні гіпотези, чи працюють вони в інших суспільствах.

За допомогою інтеркультурного порівняння можемо ми встановити тільки ті гіпотези, які не є загальнодіючими. І навпаки: не може бути можливим встановлення таких гіпотез, які діють у всіх суспільствах, які є загальними. Ніяка загальна гіпотеза не може бути підтвержена через емпіричне дослідження. Ми можемо в такому випадку винятково встановити, що гіпотеза щодо порівнюваних суспільств знайшла своє тимчасове підтвердження. Це обмеження потребує мати не тільки чисто теоретичний інтерес. Можна це так висловити: обмежена кількість існуючих сьогодні суспільств виправдовується не через прийняття, що їх сукупність репрезентативних частин зображує людські суспільства. Критерій для наукового висловлювання є лише абстрактне формулювання.

Звичайно соціологія ще далі віддалилася від досягненні цілі, а саме розробки універсальних теорем, що взагалі не повинно засмучувати дослідника, який працює в області інтеркультурного порівняння. Добрий приклад плодючості обмежених інтеркультурних порівнянь дав Жорж Баландер (1955), який через порівняння двох зовсім різних суспільств негрів, а саме негрів Габону та Конго, намагався проаналізувати колоніалізм. З кількістю верифікацій через культурне порівняння зростає ймовірність культурно незалежної закономірності. Наприклад, у випадку єдиної фальсифікації, що остаточно спростувала універсальний характер відповідних гіпотез, знову порушується питання, які відмінності між певними суспільствами розглядаються як умови для фактичної дійсності досліджуваних гіпотез. Відомий приклад такої фальсифікації міститься у Маргарет Мід (1928) "Coming of Age in Samoa".

Такі питання є незначними, як ми вже це пояснили на початку. Відповідь вимагає, щоб інтеркультурне порівняння продовжувалося з зовсім іншою ціллю - зменшити кількість відмінностей, які трапляються як умови в питанні. З редукції випливає, що зменшується кількість загальних розбіжностей. З такого продовженого порівняння виявляється можливо яка-небудь ґрунтова гіпотеза про вище названі умови, гіпотеза, яку можна покласти в основу інтеркультурного порівняння.

При порівнянні великої кількості різних суспільств вже користувалися також чинником аналізу, щоб встановити домінуючі чинники. Переважно методологічні розробки такого роду робили К.Ф.Шуєслер та Harold Driver(1956); тоді були згадані дослідження Раймона Кеттела „The Principal Cultur

Patterns Discoverable in the Syntal Dimension of Existing Nations“.

Ще одну особливість інтеркультурного порівняння підкреслював John W.M. Whiting у своїй роботі „Настольна книга з соціальної психології“. Внутрішньо суспільна область варіації деяких змінних є набагато меншою ніж область варіації, з якою мало справу інтеркультурне порівняння. Деякі гіпотези тому можуть бути перевірені тільки в такому порівнянні. Автор наводить як типовий приклад зв'язку між моментом відвикання та емоційною турботою про дитину. Наступним прикладом могла б слугувати область варіації рівнів освіти, яка в інтеркультурному порівнянні є набагато більшою, ніж в окремих високорозвинених суспільствах.

Інтеркультурне порівняння спонукає завдяки великому варіаційному розмаху до формулювання нових гіпотез. Приклад цього наводить Девід Макліленд, коли пише про почуття вини та сором'язливість у процесі соціалізації.

Отже, можна сказати, що на сьогоднішній день теорія інтеркультурного порівняння розвинена досить мало.

Інтеркультурне порівняння наштовхується на практиці на принципові труднощі: для фактичної інтеграції поведінки зображується більшість індивідів певного суспільства, а не все людство. Це означає, що в принципі людська поведінка повинна розумітися з окремих суспільств. Цей факт пов'язаний із тим, що людська поведінка (на провагу поведінці тварин) завжди висловлює результат маніпуляції з суспільними уявленнями, що виражається в мові людей. У цьому сенсі може Петер Хофштетер (1957) говорити про німецьку та американську самість. У цьому відношенні культура є не тільки певний рівень абстракції, а соціальна реальність певного роду.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Dieter Berstecher*. Zur Theorie und Technik des internationalen Vergleichs. – Stuttgart, 1970. – 123 p.
2. *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*. Herausgegeben von Rene König. – Zwei Bände. Stuttgart, 1972. – 649 p.
3. *Hans-Joachim Hoffmann-Nowotny*. Soziale Indikatoren im internationalen Vergleich. – Frankfurt, 1980. – 231 s.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2007 р.

